

Дозвілля студентів-гуманітаріїв Наддніпрянської України у другій половині XIX- на початку XXст.

Нині досить актуальною для кожного вишу є виховна робота як під час навчального процесу, так і в позанавчальний час. На вирішення проблем виховання студентів, спрямовуються багато зусиль керівництва університетів, деканатів та студентського самоврядування. Вміле пропорційне поєднання навчання та відпочинку допомагає студентам швидко відновлювати їх фізичні та психологічні сили та підтримує високий рівень працездатності протягом усього навчального року. Дозвілля є одним з важливих засобів формування особистості молодої людини, оскільки в її умовах найбільш сприятливо проходять рекреаційно-відтворювальні процеси, які знімають інтенсивні фізичні, інтелектуальні, психічні навантаження. Воно допомагає розвиватися молоді через її самовираження у творчих процесах. Саме тому організація дозвілля студентів має бути одним з пріоритетних напрямів діяльності будь-якого вищого навчального закладу. Але, на наше глибоке переконання, організація дозвілля в сучасних університетах не може бути повноцінною і досконалою без вивчення та використання досвіду минулого, а саме як проводило своє дозвілля студентство вишів у XIX – на початку XX ст.

Дана проблема відноситься до маловивчених через відсутність комплексних ґрунтовних наукових досліджень. Однак, зазначена проблема частково вивчалась сучасними дослідниками у певних розділах їх монографій або дисертацій: Шип Н.А., Івановим О.Є., Степанович Є.П., Тарасенко О.О., Самойленко Г.В., Самойленко О.Г. Тему дозвілля студентів також досліджували у своїх статтях Єгорова О.В., Кругляк М.Е., Медалієва О.З., Косінова Г.О. та інші.

Головним завданням статті є дослідження сутності дозвілля, як фактора впливу на формування особистості молодої людини, її національної свідомості; визначення основних форм проведення дозвілля студентів-гуманітаріїв Наддніпрянської України другої половини XIX – початку XX ст.; місця і ролі вишів в організації виховних заходів.

Таким чином, головна мета статті - скласти своєрідний портрет студента гуманітарного вишу по за межами ВНЗ, розглянути як проявлялися гуманітарні цінності у молоді, чим вона цікавилася і захоплювалася.

Під дозвіллям слід розуміти проведення студентською молоддю вільного часу, коли вона була вільна від обов'язкового навчального процесу. Студенти проводили вільний час за своїми інтересами і уподобаннями. Сучасні дослідники вважають, що основне призначення дозвілля полягає у відновленні сил, витрачених у процесі виробничої діяльності, та розвитку людини у фізичному, інтелектуальному та духовному плані[1,с.149–150].

Поряд з навчальним процесом і підготовкою до самостійного дорослого життя ця категорія людей, як правило, дуже добре вміє організовувати свій час, особливе місце в якому займає саме відпочинок. Тож, як відпочивала наша молодь у минулому, як відновлювала свої сили, якими були її інтереси ми маємо з'ясувати.

Характерною рисою організації студентського навчання та дозвілля у ХІХ - на початку ХХ ст. була відсторонена, формальна позиція держави та навчального керівництва вищих навчальних закладів у питаннях їхнього покращення. Влада обмежувалася дотриманням встановлених у «Правилах для студентів» норм, не витрачаючи час на їхнє коригування навіть у межах навчального закладу.

Стосовно загальних тенденцій у розвитку законодавства про студентські організації, то їх зміст полягав у тому, що переходячи від послідовної охоронницької політики тотальної заборони організацій і визначення студентів як «окремих відвідувачів університету», урядова політика поступово зміщувалася до визнання прав студентів на створення організацій. Такі урядові поступки щодо дозволу студентських організацій, перш за все, були пов'язані з загальною політичною ситуацією в країні та були вимушеним кроком. Стає очевидним урядове ставлення до студентської молоді, яка, за визначенням правил 1877 р., «не складала особливої корпорації». Уряд насправді бачив студентів «окремими відвідувачами університету», кожен з яких мав власні захоплення та інтереси[2,с.1086-1092]. Та хоч студентство було досить

неоднорідним за віком та соціальним походженням, його об'єднували як соціально-побутові так і культурницькі інтереси.

Погляди ж вузівського керівництва та професури, стосовно цього питання, пройшли еволюцію від дискусії про доцільність студентських організацій і корпоративності до абсолютного її визнання, хоча б як спільноти, об'єднаної загальними навчальними та науковими інтересами й уподобаннями. На початку ХХ ст. перемагає ліберальна позиція щодо студентської корпоративності, необхідність студентських організацій визнається більшістю викладачів. Отож, дозвілля може сприяти становленню особистості та виконувати всі основні функції тільки за умови педагогічної організації та підтримки.

Дозвілля студента-гуманітарія другої половини ХІХ – початку ХХ ст. мало такі форми проведення: організація літературно-мистецьких, наукових та спортивних гуртків, влаштування музичних та інших вечорів, читання улюбленої, часто забороненої, літератури та активні дискусії з приводу прочитаного, відвідування театру й кіно, різноманітні святкування у колі друзів, активний відпочинок, участь у спортивних гуртках. Серйозна наукова й літературна робота були невід'ємними складовими відпочинку студентів незалежно від соціального походження, політичних поглядів та матеріального добробуту.

У другій половині ХІХ ст. студентська молодь миттєво реагувала на тогочасні запити суспільства, прагнула якомога ширше урізноманітнити свій відпочинок відповідно до нових віянь. Та в усі часи була молодь, яка поділялася на тих, хто був прихильником пасивного і активного методу проведення дозвілля.

Так, одним із найулюбленіших пасивних видів проведення дозвілля було читання. Різними були й змінювалися з часом читацькі смаки молоді. Найпопулярнішими були заборонені твори. На початку олександрівської епохи студентство зачитувалося статтями О. Герцена і В. Белінського в «Отечественных записках» та «Современнике», нецензурними творами К. Рилєєва, О. Пушкіна, М. Лермонтова, працями соціалістів О. Блана, К.-А. Сен-Сімона, Ж.-Б. Фур'є[3,с.23]. Наприкінці 1860-х - у 1880-ті рр. кумирами

молоді стали М. Некрасов, М. Чернишевський, М. Салтиков-Щедрін. З українських письменників читали Т. Шевченка, П. Куліша, М. Драгоманова [4,с.216-220].

Молодь захоплювалася популярною літературою і була готова витратити на неї останні кошти. Прикладом може слугувати вчинок студенток КВЖК, які не пожаліли 50 крб. за дві книги політичного спрямування[4,с.215]. Звичним було занотовування змісту прочитаного в записні книги, виписування і вивчення напам'ять уривків, вирізання статей зі старих часописів. Нерідко студентство збиралося в аудиторіях, аби ознайомитися з літературними новинками.

Модний за ліберальної епохи енциклопедизм знань позначався на читацьких уподобаннях молоді. Так, студент-юрист Харківського університету М. Ковалевський зачитувався розвідками Галлама, Гізо, Бокля, присвяченими історії цивілізацій Західної Європи, цікавився соціалістичними творами Прудона, поглиблював фахові знання, читаючи в оригіналі Мілля, Батбі[5,с. 267,276-277].

Що стосується літератури і читацьких уподобань молоді, та й загалом суспільства, початку ХХ ст., то вони поділяються на дореволюційні і післяреволюційні. До 1905 р. студенти-гуманітарії читали переважно праці з соціології, політичної економії, конституційного права, твори з аграрного питання та історії революційного руху. З белетристики популярністю користувалися революційні твори М. Горького, Л. Андрєєва. Під час революції 1905–1907 рр. на перший план виступили політичні брошури і марксистські книжки[6,с.66-67].

На наше переконання, негативом є те, що студенти на зламі століть майже не цікавилися науковою літературою та творами українських письменників, їх читали лише 3 % студентів. Найпопулярніший з останніх В. Винниченко був у списку видач лише сімнадцятим, випереджаючи Б. Грінченка, М. Грушевського, І. Франка[7,арк.36-40зв]. Зате багато молоді читали, на той час популярні, твори спортивної тематики.

Читала студентська молодь і періодику. Майже всі студенти читали місцеві газети, чверть – столичні, а 52 % – журнали. Вартість видань була незначною. Так, журнал «Студенческая мысль» 1911 р. обходився в 7 коп. Україномовну періодику читало лише 7 % студентів[8,арк.34,42].

Студенти КДА змагалися у вправності першими дістати газети, а професори зазначали, що періодика студентів цікавить більше від академічних дисциплін[9,арк.5-5 зв.]. У всіх вишах був пильний нагляд за надходженням літератури і періодики до бібліотеки. Так, у КДА нагляд за студентським відділом бібліотеки здійснювався ректором та інспектором. Вони слідкували, щоб до бібліотеки не надходила заборонена література. Часто бібліотеки поповнювалися виданнями за рахунок пожертвувань авторами й видавцями та добровільних внесків студентів[10,с.7-9]. 1891 р. у КДА заборонили влаштовувати студентську читальню[11,с.9].

Пункт п'ятий Правил для студентів КДА суворо забороняв незаконні зібрання, концерти та інші публічні заходи. Пункт 26 забороняв подання колективних заяв, протестів, виголошення промов від імені студентів, а також вимагалось беззаперечне виконання розпоряджень керівництва, гідна поведінка за межами навчального закладу. Так, студенти КДА вихідні й святкові дні проводили за межами академії лише з дозволу інспектора, заздалегідь повідомивши місце і тривалість перебування. Ці ж правила поширювалися і на період канікул, які тривали з 15 червня до 15 серпня. Всупереч суворим правилам студентські будні у КДА не обмежувалися навчанням і молитвами.

Популярністю серед студентів академії користувалися церковна музика й співи. Найбільшої слави академічний хор набув у 60 – 70-х рр. та за регентства О.А. Кошиця, але подібного тому, що існував у 1853–1857 рр., академія не знала. Підбір голосів забезпечив хору небачену популярність, послухати його спів з'їжджалося тодішнє панство. На межі XIX – XX ст. уславлений хор КДА кияни неодноразово запрошували до участі у публічних концертах[12,с.8].

В академії влаштовувалися різноманітні диспути, у тому числі про ідеалізм і реалізм, спектаклі наприклад, з університетськими студентами грали комедію О.Островського «На всякого мудреца довольно простоты» й ін.[13,с.30].

Коло читацьких інтересів студентів академії виходило за межі церковно-релігійної проблематики. Наприклад, майбутній професор Ф.Титов у студентські роки цікавився не лише спеціальною духовною літературою, а й філософією, астрономією та ін. Зрештою, жоден вихованець академії не обходився без використання бібліотечної літератури. Впродовж навчання студенти писали багато творів. Адже це вважалося одним із засобів інтелектуального розвитку. І за ними випускникам надавалися наукові ступені та звання: студента, кандидата, магістра й доктора богослов'я.

Молодь того часу була талановитою й писала власні твори, особливо вона захоплювалась поезією. Серед основних тем студентської поезії – кохання, оспівування природи, історичні мотиви. У віршах описувалися труднощі пошуку заробітку, погане матеріальне забезпечення. Широко представлений був гумористичний жанр. Так, у поемі вихованця КДА В. Щукіна «Антиекономіаді» через сатиру подавалася критика академічних порядків[14, арк.2зв.- 3].

У Ніжинському історико-філологічному інституті позааудиторна робота спрямовувалася на поглиблення інтересу до різних галузей знань, розвитку здібностей студентів. Робота історичного, музичного гуртків, гуртка любителів класичної філології, наукового товариства, студентського театру забезпечувала неперервність загальнопедагогічної підготовки. Позааудиторна робота сприяла формуванню загальнолюдських якостей, професійному зростанню майбутніх учителів, розвитку в них потреби в самовихованні.

Для більшості студентів досліджуваного періоду улюбленою формою відпочинку було відвідування театру. Їх не зупиняла навіть висока ціна на вхідні квитки. Так, у 1913 р., квитки на спектаклі Російського театру оперети коштували від 22 коп. до 1 крб. 60 коп.[15,с.1]. Студенти купували найдешевші квитки і заповнювали райки і балкони, а також організовували натовп біля театральної каси напередодні вистави, скуповуючи за пільговими цінами нерозпродані квитки. Найкращі з незаможних студентів безкоштовно відвідували ранкові спектаклі, які ставилися у святкові та недільні дні і програма яких не відрізнялася від вечірньої[16,с.2].

Художня самодіяльність студентів в університетах України виникла ще на початку їх існування. Слід зауважити, що перші постійні театри на теренах України з'явилися на зламі XVIII - XIX ст. у Харкові, Києві та Одесі, згодом у Полтаві, Бердичеві та інших містах[17,с.203]. Перші спроби облаштування власних студентських спектаклів відбулися невдовзі після цього.

Так, у Харківському університеті, за свідченням Д. І. Багалія, на початку XIX ст. студенти «влаштовували аматорські спектаклі у власному приміщенні, куди запрошувалася навіть стороння публіка». Ці спектаклі були дозволені ректором університету Т. І. Осиповським у 1813 р., а дещо пізніше цей дозвіл був підтверджений міністром народної освіти, графом А. К. Розумовським. Д. І. Багалій досить позитивно оцінював студентські спектаклі, він зазначав, що «студенти ставили досить серйозні та вдалі п'єси, які дійсно могли мати благодійний вплив на їх літературні смаки»[18,с.311].

У 1859 р. в Київському університеті влаштовувалися аматорські російські вистави, в яких грали студенти. За три роки спектаклі ставилися в міському театрі, з 1864 р. в репертуарі з'явилися українські постановки. Після появи Емського указу 1876 р., який забороняв вистави українською мовою, студенти організовували нелегальні театральні гуртки, що проводили спектаклі на приватних квартирах.

Вихованці закритих закладів, попри заохочення з боку навчального керівництва, менше цікавилися театром[19,арк.18 зв.-19]. Вони присвячували вільний час перебуванню в родинях місцевих чиновників, духовенства, міщан і розглядалися ними як кавалери для їхніх дочок. Звичними були проведення вечорів удома в улюблених професорів, прогулянки міськими вулицями.

Починаючи з 1859 р., в актовій залі університету Св. Володимира під керівництвом і за участю популярного тоді професора А. Селіна влаштовувалися аматорські російські вистави, де виконавцями були студенти університету. У 1862 р. ці вистави були перенесені на сцену міського театру. З афіші ми дізнаємося, що у проведеній 20 січня 1862 р. на сцені міського театру гуртком студентів університету комедії М. Гоголя «Женитьба» роль Анучкіна грав студент М. Лисенко[20,с.332].

Інша афіша повідомляє, що у 1864 р. в репертуарі аматорського гуртка студентів університету Св.Володимира з'являлися українські вистави. 26 лютого 1864 р. відбулася спарена вистава «Наталка Полтавка» І. Котляревського та «Простак» М. Гоголя, поставлена в один вечір на сцені міського театру. Вистава закінчилася двома дивертисментами: «Чумацький табір» і «Вулиця»[20,с.332]. До репертуару вистав, які зіграли студенти університету в листопаді 1864 р. у міському театрі, входили: «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка, «Тяжба» М. Гоголя, водевіль «Кум-мірошник або Сатана в бочці» Д. Дмитренка і дивертисмент «Гульбище». Згодом український репертуар у діяльності аматорського гуртка університету Св. Володимира занепадає.

У 1870-х роках при Харківському університеті успішно виступав студентський аматорський театр, репертуар якого складався здебільшого з класичної драматургії. Ставилися, зокрема, такі твори як «Горе от ума» О. Грибоедова та «Ревізор» М. Гоголя[21,с.37].

Захоплювалась тогочасна молодь й музичним мистецтвом. Студентство відвідувало оперу, прихильно ставилося до оперних співаків Ф. Шаляпіна, Л. Собінова, М. Баттістіні. А київські студенти М. Лисенко та М. Старицький 1864 р. навіть написали власну оперу «Гаркуша»[22,с.332].

Після появи на початку 1880-х рр. власного українського театру молодь із захопленням відвідувала його вистави, беручи участь у постановках.

Невід'ємною частиною дозвілля була організація студентських вечорів, зароблені кошти від проведення яких йшли на допомогу нужденній молоді. Восени 1881 р. на користь незаможних слухачок КВЖК було влаштовано спектаклі за участю відомого актора М. Іванова-Козельського[23,с.2].

Проведення будь-яких вечорів у стінах навчального закладу було узгоджуватись з навчальним керівництвом. Наприклад, щоб провести літературно-музичний вечір у КДА, студенти мали подати до розгляду його програму[24,арк.1]. Попри це, заняття музикою і співами в академії заохочувалися, студентам було виділено для цього післяобідній час до 18.00 й дозволено тримати в занятних кімнатах музичні інструменти.

Студенти захоплювалися музикою, і особливо рідними їм малоросійськими піснями. За свідченням Д. І. Багалія, серед харківського студентства «малоросійська пісня панувала до такої міри, що захоплювала навіть чистих великоросів»[25,с.875].

Члени музично-вокального гуртка при Ніжинському історико-філологічному інституті виступали на концертах, були їх організаторами, вирішували питання покращення роботи установи, займалися науковим самовдосконаленням через виголошення рефератів, збирання народних пісень[26,арк.4-5зв].

Окремо варто наголосити на благодійній діяльності студентства. Студентська молодь регулярно брала участь у благодійних концертах, влаштованих як за власною ініціативою, так і за ініціативою інших осіб чи організацій. У 1888 р. з ідеєю влаштування благодійного концерту на користь малозабезпечених студентів Київського університету виступило Товариство російських драматичних артистів[20,с.286].

Наприкінці XIX ст. у Києві на користь слухачок Вищих жіночих курсів неодноразово відбувались благодійні музично-танцювальні вечори, в яких брав участь студентський хор під керівництвом молодого тоді композитора М. Лисенка. У січні 1888 р. у приміщенні Харківського дворянського зібрання відбувся благодійний концерт на користь малозабезпечених студентів музичного училища. Збір від концерту склав 700 крб.[27,с.3]. У лютому цього ж року студентський хор та оркестр музичного гуртка університету брав участь у концерті на користь розповсюдження в народі грамотності в Харкові[28,с.3].

Студенти проводили вечори не тільки з благодійною метою на користь бідних та хворих, а й для свого відпочинку. Ці вечори мали характер студентського свята, а тому на них бувало багато як студентів, так і професорів.

Студентська молодь була активним учасником у роботі університетських хорів. Великої слави ще у 1880-ті рр. зажив хор студентів Київського університету, в репертуарі якого були твори класиків, сучасних композиторів, народні пісні. Хор і оркестр існували і при Харківському університеті. Так, 1888 р. до них записалося 25 осіб. Першим диригентом їх став викладач

музичного училища А. Е. фон Глен. Він викладав у Харкові шість років, але виховав учнів, у майбутньому відомих музикантів: І. І. Пресса, Є.Я. Белоусова, М. Є. Букініка, І. І. Дубинського. Згодом Глена запросили до Московської консерваторії, де він був помічником ректора. Там його учнями були відомі в усьому світі віолончелісти К. А. Миньяр-Белоручев, К. Вилкомирський, Г. Пятигорський та інші[29,с.4].

Після від'їзду до Москви А. Е. фон Глена диригентами оркестру та хору були викладач Харківського музичного училища Докачевський та І. М. Туроверов, колишній студент історико-філологічного факультету Харківського університету[29,с.4-5]. У 1908 р. в хорі нараховувалось 40 студентів. У цей же час в університеті діяв також і окремих вірменський хор. Слід зазначити, що музичний гурток Харківського університету в 1910 р. поклав початок діяльності студентського симфонічного оркестру.

«Тимчасові правила організації студентських товариств у вищих навчальних закладах відомства міністерства народної освіти», прийняті у 1901 р., наголошували, що «музичні гуртки для хорового співу, оркестрової гри, на балалайках, мандолінах, гітарах і т. п.» мали на меті «надати можливість студентам навчатися співу та музиці та удосконалюватися в цих мистецтвах» [30,с.17].

У січні 1901 р. були затверджені правила студентського музичного гуртка при Новоросійському університеті. За їх основу взято проект, складений інспектором студентів. Оркестр та хор студентів Новоросійського університету збиралися для вивчення та виконання творів оркестрової та хорової музики. Участь в роботі гуртка могли брати лише студенти університету. Гурток мав в університеті приміщення для репетицій з необхідним приладдям, ноти та інструменти. Диригент та регент отримували заробітну платню за рахунок спеціальних коштів університету. Усі зібрання оркестру та хору мали відбуватися у присутності помічника інспектора студентів. Оркестр та хор влаштовували концерти. Певний відсоток отриманих коштів надходив до «музичного фонду», а більша їх частина надходила в розпорядження Товариства для допомоги нужденним студентам[31,с.24].

У 1914 р. при Новоросійському університеті з'явився новий хор. Ідея його створення виникла після вдалого виступу тимчасового студентського хору на студентському вечорі грудня 1913 р. під керівництвом студента Кукоша[31,с.25]. Проект статуту гуртка був розглянутий Радою університету та затверджений на засіданні 5 березня 1914 р. Відповідальними особами за діяльність гуртка стали проф. А. К. Медведєв та приват-доцент М. Б. Зиле. У 1914 р. до складу хору входило студенти і слухачки Вищих жіночих курсів. 2 листопада 1914 р. гуртком був влаштований концерт на користь поранених. Збір за концерт досяг суми 3232 крб. З відрахуванням витрат, чистого збору залишилось 2610 крб., що були розподілені рівними частинами між трьома одеськими комітетами допомоги пораненим. Члени гуртка сплачували членські внески. Так, за 1914 р. до нього надійшло членських внесків на суму 28 крб. 50 коп., а за 1915 р. - 13 крб. 50 коп. У 1915 р. жодних виступів студентського хору Новоросійського університету не відбулось. За рік відбулося лише одне зібрання учасників хору. Через деякий час його діяльність була припинена[32,с.320].

Досить часто студенти були гостями на громадських та приватних балах, де складали гідну конкуренцію кавалерійським офіцерам. Популярними серед студентства були бали-маскаради, які проходили тричі на тиждень. Вартість вхідного квитка на них складала 1 крб. 10 коп. 1894 р. в той час як за інші видовища треба було сплатити лише 20–50 коп. На проведених студентських вечорах улюбленими танцями були гопак, козачок та метелиця[33,арк.63в.].

Частина студентів полюбляла розважальні заклади. У Києві працював платний парк Шато-де-Флер, де були ресторан, літній театр, танцювальна зала й пивний бар. Звичними місцями проведення дозвілля київського студентства слугували Російське купецьке зібрання і парк «Ермітаж», де інколи організовувалися безоплатні гуляння, які тривали з 21.00 до 2.00 ночі[34,с.1].

Що стосується активного відпочинку, то такий метод проведення дозвілля був найбільше популярний весною і особливо влітку, коли вже позаду пари і сесія, а на вулиці така чудово погода. Тоді відкриваються безмежні горизонти

для способу відпочинку – прогулянки по місту, похід в гори з вечірніми піснями під гітару, рибалка, подорож і т. ін.

Хто на прогулянку, хто в гори, а були й такі студенти, що свій вільний час проводили в спортивному залі на заняттях в якомусь гуртку. Звісно, це було не так поширено, як відвідування театру, але, такий спосіб проведення вільного часу стрімко поширювався у ВНЗ на початку ХХ ст. У вересні 1905 р. при Київському університеті відкрили „Гурток любителів фізичних вправ”, де, крім турботи про власне здоров’я, влаштовували адміністративні та науково-педагогічні засідання, виголошували реферати. 27 листопада 1909 р. був створений «Спортивний гурток студентів Університету Св. Володимира» і в цей же день на засіданні Ради університету був затверджений його статут. Метою гуртка за його статутом був «фізичний розвиток учасників гуртка та надання їм можливості здорових та розумних розваг шляхом занять різноманітними галузями спорту». Гурток влаштував гімнастичний зал, каток, створив групи для гри у футбол та для занять іншими видами спорту. Члени гуртка виплачували членські внески. До складу гуртка могли входити «всі студенти університету, не помічені в моральній неблагонадійності». Гурток мав власну печатку та вітрину в одному з коридорів університету. У гуртку популяризували гімнастику, футбол, лаун-теніс, ковзанярський спорт, організовували спортивні лекції і свята. Одним із заходів гуртка було пароплавне гуляння 15 травня 1914 р. до Межигір’я, що супроводжувалося змаганнями з метання диска, ядра, спису, стрибків у висоту, партерною гімнастикою, боротьбою[35,с.6]. Популярним був і любительський спорт. Він поширювався по всіх великих містах і селищах. А поширення його на Київщині, Харківщині, Одещині мало особливе значення, бо заняття з легкої атлетики мали обов’язковий характер у всіх навчальних закладах округу. У Харкові в 1893 р. виникло гімнастичне товариство, де культивували важку атлетику, боротьбу, бокс, фехтування. Заняття тривали по дві години тричі на тиждень, а в недільні дні організовувалися платні спортивні виступи. Одними з найкращих спортсменів товариства, переможцями змагань європейського рівня були універсальні-гімнаст Б. Протопопов та ветеринар-легкоатлет

Р. Бородаєвський[36,с.6-7]. При Новоросійському університеті також існувало гімнастичне товариство. Його статут був затверджений Радою університету 2 червня 1910 р. Згідно статуту, товариство «мало на меті надати студентству можливість присвячувати вільний час гімнастичним вправам, що послідовно та гармонійно розвивають фізичні сили». Щорічно товариство надавало фінансовий звіт до Правління університету[37,с.3,10].

Міністерство народної освіти сприяло діяльності студентських спортивних гуртків. Так, у лютому 1913 р. міністерством було виділено 1000 крб. на придбання двох гребних човнів для спортивного гуртка Київського університету[38,арк.8].

Попри популярність спорту у ХХ ст., студентські гуртки діяли відокремлено від спортивних товариств, вступ до яких був можливим за умови отримання ректорського чи губернаторського дозволу.

Проблемою, яка перешкождала розвитку молодіжного спорту було фінансування. Через брак коштів не вистачало спортивного спорядження, не культивувалися деякі види спорту, не було змоги долучити до роботи фахівців. Досить популярними і головне доступними для студентів були зимові види спорту. Станом на січень 1913 р. у Києві діяло чотири ковзанки: «Полярна зірка», «Крижане поле», окрему ковзанку мали студенти КПІ, одна відкривалася на Деміївці[39,с.8]. Так, «Полярна зірка» була відкрита щоденно з 10.00 до 22.00, вартість входу становила 22 коп. у будні та 30 коп. у вихідні і святкові дні[40,с.20]. Спортивні гуртки теж пропагували зимові види спорту. Власну хокейну команду 1913 р. мали київські політехніки, універсанти збиралися її заснувати, а ковзанку залити в Ботанічному саду[41,с.3].

На початку ХХ ст. поширюються і мають неабиякий успіх фізичні вправи серед студентів духовної академії. У правилах для студентів КДА 1911р. містився пункт про дозвіл влаштовувати влітку гімнастичні ігри на свіжому повітрі і грати в шахи[11,с.11].

Близько 40 % студентства надавало перевагу більярду, картам, грі на скачках[42,с.182]. Популярними серед студентської молоді були шахи. Так, у

1870-ті рр. юнаки просиджували вечори, розбираючи партії американського шахіста Морфі[43,с.88].

По великих містах створювались клуби за інтересами молоді. У 1906 р. в Києві було засновано «Клуб студентів імператорського університету Св. Володимира, членів Партії Академічного порядку». Організація повинна була надавати членам партії «приємні, корисні та доступні розваги», під якими розумілися неазартні ігри. Клуб працював з десятої години до півночі, був місцем приємного проведення часу, де можна було почитати літературу, прослухати реферати і лекції на наукові теми, позайматися спортом[44,с.1-8].

Одним із видів дозвілля був відпочинок на лоні природи. Так, київські курсистки любили подорожі човном уздовж Дніпра.

Серед студентів-гуманітаріїв курсистки найменше мали часу на дозвілля і відпочинок, тому рідко ставали винними в порушенні правил поведінки. Вони витрачали майже весь свій вільний час на опанування навчального матеріалу та пошук коштів на проживання.

Таким чином, студентські інтереси і дозвілля другої половини ХІХ – початку ХХ ст. були досить різноманітними. У досліджуваній період студенти влаштовують вечори, вистави та спектаклі не лише з розважальною, але й з благодійною метою. Через урядову заборону на створення студентських гуртків творчі об'єднання університетської молоді носили неформальний характер, не мали більш-менш чіткої структури та фіксованого членства. На межі ХІХ - ХХ ст. ці організації були дозволені офіційно. Це сприяло інституалізації об'єднань, у яких з'явилися власні затверджені навчальним керівництвом статuti, фіксоване членство тощо. На початку ХХ ст. виникають гуртки, метою яких стає, передусім, організація вільного часу студентської молоді.

Тож, студентське дозвілля, хоч і частково, відновлювало сили для подальшого успішного навчання. Характерними рисами дозвілля тогочасного студента були: читання сучасної літератури на противагу класиці та українській літературі; внутрішнє цензурування бібліотек; захоплення театром, сінематографом, вияви шани чи обурення грою акторів у театрі, жертвування останніми коштами на придбання квитків; тривала заборона організації

студентських гуртків і товариств; максималізм у всіх починаннях - участь у роботі декількох гуртків; поширене захоплення спортом на початку ХХ ст.

Отже, ми дійшли висновку, що дозвілля є соціальним явищем, представлено комплексно, як час, що молодь використовує за своїми інтересами, можливостями та потребами; сфера життя зі своїми нормами, правилами, умовами; діяльність, зміст котрої полягає у різниці між навчальною та суспільно-значимою діяльністю, і полягає у результаті, а не у самій діяльності.

Список використаних джерел

1. Социальная работа с молодежью: учеб. пособие / [под ред. Н. Ф. Басова] – М.: Изд.-торг. корпорация "Дашков и Ко", 2009. – С. 149–150.
2. Правила для студентов Императорских Российских университетов: Московского, Харьковского, Новороссийского, Казанского и Св. Владимира // Сборник распоряжений по Министерству народного просвещения. – Т. VII: 1877 – 1879. – СПб.: Типогр. Акад. наук, 1905. – 1086-1092.
3. Ашевский С. Русское студенчество в эпоху шестидесятых годов (1855–1863) / С. Ашевский // Современ. мир. – 1907. – № 6. – С. 23.
4. Беренштам-Кістяківська М. Українські гуртки в Києві другої половини 1880-их та початку 1890-их років / Марія Беренштам-Кістяківська // За сто літ : матеріали з громадського й літературного життя України ХІХ і початків ХХ століття. – 1928. – Кн. 3. – С. 216–220.
5. Ковалевский М. М. Моя жизнь / М. М. Ковалевский // История и историки – 1973 : историографич. ежегодник. – М., 1975. – С. 267, 276–277.
6. Блонский П. П. Мои воспоминания / Блонский П. П. – М.: Педагогика, 1971. – 176 с.
7. Державний архів м. Києва.- Ф.18.- Спр.1309. Листування з Київським губернатором про ліквідацію каси взаємодопомоги «Братська допомога» студентів-поляків та статут товариства. Звіт правління студентської бібліотеки-читальні інституту за 1912–1913 рр. Прохання членів гуртків про асигнування коштів на різні потреби. 1912–1914 рр. – Арк. 36-40 зв. - 96 арк.

8. Державний архів Київської області.- Ф.2. - 130. Оп. 226. - Спр. 248. Про вартість журналу «Студенческая мысль». - Арк. 34–34 зв.
9. Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського.Інститут рукопису.- Ф.175.- Спр. 2016. Руткевич П. Т. Анкетні дані. Спогади про Київську духовну академію Руткевича П. Передповідні листи. Фотокартки. 1913 р. Арк. – 5-5 зв., 9-10. - 48 арк.
10. Правила Киевской духовной академии. – К. : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1886. – С. 7.
11. Правила для студентов Киевской Духовной Академии, установленные Правлением Академии на основании § 189 Устава духовных академий, а также указов и распоряжений высшего духовного Правительства. – К. : Тип. И. И. Чоколова. – С. 9, 11, 12–13, 14.
12. Мозгова Н.Г. Київська духовна академія. 1819–1920: Філософський спадок. – К., 2004. – С. 8.
13. Шип Н.А. Київська духовна академія в культурно-освітньому просторі України (1818–1919). – К.: Фенікс, 2010. – с.436.
14. Центральний державний історичний архів України, м. Київ.- Ф. 711. - Спр. 4931. Про роботу бібліотеки академії. - Арк. 4 зв.
15. Русский театр // Одес. листок. – 1913. – № 3 (4 янв.). – С. 1.
16. Спектакли для учащихся // Киевлянин. – 1891. – № 200 (13 сент.). – С. 2.
17. Щетинина Г.И. Университеты в России и Устав 1884 года. – М.: Наука, 1976. – 231 с.
18. Эймонтона Р.Г. Русские университеты на грани двух эпох: От России крепостнической к России капиталистической. – М.: Наука, 1985. – 350 с.
19. Інститут рукопису НБУВ. - Ф.160. - Спр. 1852. Руткевич П. Академічні роки (спогади про Київську академію за 1879–83 рр.). 1913 р. – Арк. 11,17,18 зв. –19. – 31 арк.
20. Історія української культури. У 5 т. Т 4. Кн. 2. Українська культура ХІХ ст. / Под ред. Бондар М. П., Загайкевич О. П., Пилипчук Р. М. та ін. – К.: Наукова думка, 2005. – 332 с.

21. Новиков А. О. Слобожанський драматичний театр. Нариси історії / А. О. Новиков. – Харків: ХДПУ, 2002. – С. 37.
22. Історія української культури : у 5 т. / [М. П. Бондар, М. П. Загайкевич, Р. Я. Пилипчук та ін.]; Г. А. Патон (голов. ред.). – К. : Наук. думка, 2001. – Т. 4, кн. 2: Українська культура другої половини ХІХ століття. – 2005. – С. 332.
23. Спектакль // Києвлянин. – 1881. – № 253 (18 нояб.). – С. 2.
24. Інститут рукопису НБУВ. – Ф.1.- Спр. 6599. Програма літературного вокально-музичного вечора в приміщенні КДА. 1880 р. – Арк.1.
25. Багалій Д. І. Вибрані праці. Т. 3. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). Ч. 1 (1805-1815 гг.) / Д. І. Багалій. – Харків, 2005. – 875 с.
26. Філія Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині.Ф.1105.- Спр. 1656. З проектом статуту музично-вокального гуртка студентів інституту князя Безбородька в Ніжині. 1910–1911 рр. – Арк. 4-5. – 5 арк.
27. Музыкальные заметки // ЮК. – 1888. – 6 февр. – Подпись: О. – С. 3.
28. Концерт в пользу Общества распространения в народе грамотности // ЮК. - 1888. - 28 февр. - С. 3.
29. Студенческий оркестр Харьковского университета // ЮК. – 1888. – 5 нояб. – С. 4.
30. Временные Правила организации студенческих учреждений в высших учебных заведениях ведомства Министерства Народного Просвещения. – СПб., 1901. – 12 с.
31. Правила студенческого музыкального кружка при имп. Новороссийском университете // Сборник распоряжений по министерству народного просвещения. – Т. 15. 1901-1903 гг. – СПб, 1904. – С.24.
32. Отчет о состоянии и деятельности императорского Новороссийского университета за 1914 г. - Одесса, 1915. – 320 с.
33. Інститут рукопису НБУВ. - Ф. 90. - 2. Спр.47. Спогади про професора Володимира Боніфатійовича Антоновича. 1923 р. Арк. 1-16. - 16 арк.
34. Парк „Эрмитаж” // Києвлянин. – 1890. – № 192 (1 сентября). – С. 1.

35. Толь А. Спортивное выступление академического кружка при университете Св. Владимира / А. Толь // Рус. спорт. – 1914. – № 22. – С. 6.
36. Олейник Н. А. История физической культуры и спорта на Харьковщине (люди, годы, факты) / Н. А. Олейник, Ю. И. Грот. – Х. : ХДАФК, 2002. – Т. 1: 1874–1950. – С. 6–9, 17.
37. Устав студенческого гимнастического общества при Императорском Новороссийском университете. – Одесса, 1910. – С. 3.
38. ЦДІАУ. - Ф. 707. - Оп.81. - Спр. 9. Про виділення у лютому 1913 р. міністерством 1000 крб. на придбання двох гребних човнів для спортивного гуртка Київського університету. - Арк. 8.
39. У политехников // Спорт и игры. – 1913. – № 1. – С. 8.
40. Помийниця // Наше минуле. – 1919. – Ч. 1-2. – С. 78-122.
41. Колязе. Спортивный кружок студентов Св. Владимира / Колязе // Спорт и игры. – 1913. – № 2. – С. 3.
42. Струмилин С. Г. Богатство и труд . – СПб, 1905. – С. 180.
43. Дебогорій-Мокрієвич В. Воспоминання./ В. Дебогорій-Мокрієвич. – СПб. : Свободный труд, 1906.—593 с.
44. Устав клуба студентов Императорского Университета Св. Владимира членов Партии Академического Порядка. – К. : Тип. Окружн. штаба, 1906. – С. 1–8.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Sotsyal'naya rabota s molodezh'yu: ucheb. posobyе / [pod red. N. F. Basova] – М.: Yzd.-torh. korporatsyya "Dashkov y Ko", 2009. – S. 149–150.
2. Pravyla dlya studentov Ymperatorskykh Rossyyskykh unyversytetov: Moskovskoho, Khar'kovskoho, Novorossyyskoho, Kazanskoho y Sv. Vladymyra // Sbornyk rasporyazhenyy po Mynysterstvu narodnoho prosveshchenyya. – T.VII: 1877 – 1879. – SPb.: Typohr. Akad. nauk, 1905. – 1086-1092.
3. Ashevskyy S. Russkoe studenchestvo v epokhu shestydesyatykh hodov (1855–1863) / S. Ashevskyy // Sovrem. myr. – 1907. – # 6. – S. 23.
4. Berenshtam-Kistyakivs'ka M. Ukrayins'ki hurtky v Kyyivi druhoyi polovyny 1880-ykh ta pochatku 1890-ykh rokiv / Mariya Berenshtam-Kistyakivs'ka // Za sto lit :

materialy z hromads'koho y literaturnoho zhyttya Ukrayiny KhIKh i pochatkiv KhKh stolittya. – 1928. – Kn. 3. – S. 216–220.

5. Kovalevskyy M. M. Moya zhyzn' / M. M. Kovalevskyy // Ystoryya y ystoryky – 1973 : ystoryohrafych. ezhehodnyk. – M., 1975. – S. 267, 276–277.

6. Blonskyy P. P. Moy vospomynanyya/Blonskyy P.P.–M.:Pedahohyka,1971. – 176s.

7. Derzhavnyy arkhiv m. Kyyeva.- F.18.- Spr.1309. Lystuvannya z Kyyivs'kym hubernatorom pro likvidatsiyu kasy vzayemodopomohy «Brat's'ka dopomoha» studentiv-polyakiv ta statut tovarystva. Zvit pravlinnya student's'koyi biblioteky-chytal'ni instytutu za 1912–1913 rr. Prokhannya chleniv hurtkiv pro asyhnuvannya koshtiv na rizni potreby. 1912–1914 rr. – Ark. 36-40 zv. - 96 ark.

8. Derzhavnyy arkhiv Kyyivs'koyi oblasti.- F.2. - 130. Op. 226. - Spr. 248. Pro vartist' zhurnalu «Studencheskaya mysl'». - Ark. 34–34 zv.

9. Natsional'na biblioteka Ukrayiny imeni V.I.Vernads'koho.Instytut rukopysu.- F.175.- Spr. 2016. Rutkevych P. T. Anketni dani. Spohady pro Kyyivs'ku dukhovnu akademiyu Rutkevycha P. Peredprovidni lysty. Fotokartky. 1913 r. Ark. – 5-5 zv., 9-10. - 48 ark.

10. Pravyla Kyevs'koy dukhovnoy akademyy. – K. : Typ. H. T. Korchak-Novyts'koho, 1886. – S. 7.

11. Pravyla dlya studentov Kyevs'koy Dukhovnoy Akademyy, ustanovlenne Pravlenyem Akademyy na osnovany § 189 Ustava dukhovnykh akademyy, a takzhe ukazov y rasporyazhenyy vyssheho dukhovnoho Pravytel'stva. – K. : Typ. Y. Y. Chokolova. – S. 9, 11, 12–13, 14.

12. Moz'hova N.H. Kyyivs'ka dukhovna akademiya. 1819–1920: Filosofs'kyy spadok. – K., 2004. – S. 8.

13. Shyp N.A. Kyyivs'ka dukhovna akademiya v kul'turno-osvityans'komu prostori Ukrayiny (1818–1919). – K.: Feniks, 2010. – s.436.

14. Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny, m. Kyyiv.- F. 711. - Spr. 4931. Pro robotu biblioteky akademiyi. - Ark. 4 zv.

15. Russkyy teatr // Odes. lystok. – 1913. – # 3 (4 yanv.). – S. 1.

16. Spektakly dlya uchashchykhsya // Kyevelyanyn. – 1891. – # 200 (13 sent.). – S. 2.

17. Shchetynyna H.Y. Unyversytety v Rossyy y Ustav 1884 hoda. – M.: Nauka, 1976. – 231 s.
18. Эймонтонa R.H. Russkyye unyversytety na hrany dvukh epokh: Ot Rossyy krepostnycheskoy k Rossyy kapytalystycheskoy. – M.: Nauka, 1985. – 350 s.
19. Instytut rukopysu NBUV. - F.160. - Spr. 1852. Rutkevych P. Akademichni roky (spohady pro Kyyivs'ku akademiyyu za 1879–83 rr.). 1913 r. – Ark. 11,17,18 zv. –19. – 31 ark.
20. Istoriya ukrayins'koyi kul'tury. U 5 t. T 4. Kn. 2. Ukrayins'ka kul'tura KhIKh st. / Pod red. Bondar M. P., Zahaykevych O. P., Pylypchuk R. M. ta in. – K.: Naukova dumka, 2005. – 332 c.
21. Novykov A. O. Slobozhans'kyy dramatychnyy teatr. Narysy istoriyi / A. O. Novykov. – Kharkiv: KhDPU, 2002. – S. 37.
22. Istoriya ukrayins'koyi kul'tury : u 5 t. / [M. P. Bondar, M. P. Zahaykevych, R. Ya. Pylypchuk ta in.]; H. A. Paton (holov. red.). – K. : Nauk. dumka, 2001. – T. 4, kn. 2: Ukrayins'ka kul'tura druhoyi polovyny KhIKh stolittya. – 2005. – S. 332.
23. Spektakl' // Kyevlyanyn. – 1881. – # 253 (18 noyab.). – S. 2.
24. Instytut rukopysu NBUV. – F.1.- Spr. 6599. Prohrama literaturnoho vokal'no-muzychnoho vechora v prymishchenni KDA. 1880 r. – Ark.1.
25. Bahaliy D. I. Vybrani pratsi. T. 3. Oпыt ystoryy Khar'kovskoho unyversyteta (po neyzdannym materiyalam). Ch. 1 (1805-1815 hh.) / D. I. Bahaliy. – Kharkiv, 2005. – 875 s.
26. Filiya Derzhavnoho arkhivu Chernihivs'koyi oblasti v m. Nizhyni.F.1105.- Spr. 1656. Z proektom statutu muzychno-vokal'noho hurtka studentiv instytutu knyazya Bezborod'ka v Nizhyni. 1910–1911 rr. – Ark. 4-5. – 5 ark.
27. Музыкальные заметки // YuK. – 1888. – 6 fevr. – Podpys': O. – S. 3.
28. Kontsert v pol'zu Obshchestva rasprostranenyya v narode hramotnosti // YuK. - 1888. - 28 fevr. - S. 3.
29. Studencheskyy orkestr Khar'kovskoho unyversyteta // YuK. – 1888. – 5 noyab. – S. 4.

30. Временные Правила орhанызатсыу студенческых uchrezhdenyy v vыsshykh учебныkh zavedenyuyakh vedomstva Mynysterstva Narodnoho Prosveshchenyya. – SPb., 1901. – 12 s.
31. Правила студенческоho музыкального кружка pry ymp. Novorossyyskom unyversytete // Sbornyk rasporyazhenyy po mynysterstvu narodnoho prosveshchenyya. – T. 15. 1901-1903 hh. – SPb, 1904. – S.24.
32. Otchet o sostoyanyy y deyatel'nosty ymperatorskoho Novorossyyskoho unyversyteta za 1914 h. - Odessa, 1915. – 320 s.
33. Instytut rukopysu NBUV. - F. 90. - 2. Spr.47. Spohady pro profesora Volodymyra Bonifatiyovycha Antonovycha. 1923 r. Ark. 1-16. - 16 ark.
34. Park „Эрмытаж” // Kyevlyanyn. – 1890. – # 192 (1 sentyabrya). – S. 1.
35. Tol' A. Sportyvnoe vыstuplenye akademycheskoho кружка pry unyversytete Sv. Vladymyра / A. Tol' // Rus. sport. – 1914. – # 22. – S. 6.
36. Oleynyk N. A. Ystoryya fizycheskoy kul'tury y sporta na Khar'kovshchyne (lyudy, hodы, fakты) / N. A. Oleynyk, Yu. Y. Hrot. – Kh. : KhDAFK, 2002. – T. 1: 1874–1950. – S. 6–9, 17.
37. Ustav студенческоho hymnastыcheskoho obshchestva pry Ymperatorskom Novorossyyskom unyversytete. – Odessa, 1910. – S. 3.
38. TsDIAU. - F. 707. - Op.81. - Spr. 9. Pro vydilennya u lyutomu 1913 r. ministerstvom 1000 krb. na prydbannya dvokh hrebnykh chovniv dlya sportyvnoho hurtka Kyyivs'koho unyversytetu. - Ark. 8.
39. U polytekhnыkov // Sport y yhы. – 1913. – # 1. – S. 8.
40. Pomyynytsya // Nashe mynule. – 1919. – Ch. 1-2. – S. 78-122.
41. Kolyaze. Sportyvnyy кружок studentov Sv. Vladymyра / Kolyaze // Sport y yhы. – 1913. – # 2. – S. 3.
42. Strumylyn S. H. Bohat·stvo y trud . – SPb, 1905. – S. 180.
43. Debohoriy-Mokrievych V. Vospomynaniya./ V. Debohoriy-Mokrievych. – SPb. : Svobodnyy trud, 1906.—593 s.
44. Ustav kluba studentov Ymperatorskoho Unyversyteta Sv. Vladymyра chlenov Partyy Akademycheskoho Poryadka. – K. : Typ. Okruzhn. shtaba, 1906. – S. 1–8.

